

Received: 27-03-2020

Revised: 21-04-2020

Accepted: 30-04-2020

การรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาภ Likay Dance of Denchai Aneklaap

มนัสวี กาญจนโพธิ์¹

Manatsawi Kanjnapo

ice4445ice@hotmail.comอนุกุล โจรนสุขสมบุญ²

Anukoon Rotjanasuksomboon

anukulcu@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง การรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาภ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรำลิเกในรูปแบบของครูเด่นชัย เอนกลาภโดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ งานวิจัย การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์เพื่อเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญต่อการรำลิเก ครูเด่นชัย เอนกลาภ เป็นบุคคลสำคัญทางวงการลิเกที่มีกระบวนการสืบทอดจากครูหอมหวล นาคศิริและครูน้อม รักประจิตต์ ครูเด่นชัย เอนกลาภ นำกระบวนการที่ได้รับการถ่ายทอดมาส่งมอบให้กับบุคคลที่มีความสนใจทางการแสดงลิเก อีกทั้งยังมีกระบวนการสร้างสรรค์ที่เป็นารำเพลงเสมอออกมาหา จนเป็นรูปแบบการรำเฉพาะทางของครูเด่นชัย ประเด็นที่ศึกษาในทางการรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาภ ประกอบด้วย การรำเพลงเสมอ ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ใช้ประกอบกิริยาการเดินทางของตัวละครในการแสดงลิเก ได้รับการถ่ายทอดมีจำนวน 5 เพลง ได้แก่ 1. เพลงเสมอไทยใช้กับสัญชาติตัวละครไทย 2. เพลงเสมอพม่าใช้กับสัญชาติตัวละครพม่า 3. เพลงเสมอมอญใช้กับสัญชาติตัวละครมอญ 4. เพลงเสมอลาวใช้กับสัญชาติตัวละครลาว 5. เพลงเสมอเขมรใช้กับสัญชาติตัวละครเขมร นอกจากการรำเพลงเสมอออกมาหาต่าง ๆ แล้วผู้วิจัยได้ศึกษาการรำที่สำคัญของครูเด่นชัย คือ การรำเข้าพระเข้านางหรือรำเกี่ยวเป็นการรำของตัวพระและตัวนางในบทรักใช้เพลงมะลิเลื้อย ประกอบการแสดงและการรำที่มีรำทวนเป็นลักษณะของการรำอวดฝีมือของผู้แสดง

การศึกษาวิจัยเรื่องการรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาภ ผู้วิจัยพบว่า กระบวนการทำรำลิเกเป็นการสืบทอด จากรุ่นสู่รุ่น และสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในเชิงอนุรักษ์ ซึ่งยังคงสืบทอดการแสดงลิเกอย่างต่อเนื่อง และคาดว่าจะมีการพัฒนาสืบทอดไปอย่างไม่หยุดยั้งคู่กับการแสดงลิเก

คำสำคัญ: เเด่นชัย, เอนกลาภ

¹ นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Student in Master of Arts, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

² คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

Abstract

This research was Likey Dance of Denchai Aneklaap has purpose to study Likey dance of Denchai Aneklaap model. The data collected by study the document, research, observe, interview is an important knowledge of likey. Denchai Aneklaap is considered an important person in process of inheriting from Homhuan Naksiri and Nom Rakprakitt. Denchai Aneklaap brought the process that has been passed on to people who are interested in performing as well as the creative process that is always dancing in the language until it is a special dance form consisted Samer dance which is a song to the characters' traveling journeys. The musical performances, there are 5 songs which are 1. Samer Thai song is used with Likey Thai national. 2. Samer Burmese song is used with Likey Burmese national. 3. Samer Mon song is used with Likey Mon national. 4. Samer Loas song is used with Likey Loas national. 5. Samer Khmer song is used with Likey Cambodian national. In addition to Samer dancing to different languages, the researcher studied another important dance of Denchai teacher which is pra-nang dance or in love dance using Mali Lied song performing shows and riding horse with tuan dance which is a style to show off the skills of the performers.

Likey Dance of Denchai Aneklaap found that the success of the traditional dance from generation to generation and recreated in ecological which still continues to inherit performances and expected to continue to develop continuously with the performances.

Keywords: Denchai, Aneklaap

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ลิเก เป็นมหรสพที่ถ่ายทอดการแสดงผ่านการขับร้อง การเจรจาและท่าทางในการแสดง ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดสู่ผู้รับชมให้มีความเข้าใจในสุนทรียรสด้วยถ้อยคำภาษาและท่วงท่าที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจได้ง่าย ทำให้ลิเกซึ่งเป็นการแสดงพื้นเมืองภาคกลางได้รับความนิยมทั้งในสังคมชาวบ้านชนบทและในเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลิเกเป็นศิลปะที่ต้องฝึกหัดให้เกิดความสวยงาม กระบวนการฝึกหัดนั้นประกอบไปด้วยกระบวนการขับร้อง การเจรจาตีบท อีกประการหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงลิเกที่เสริมให้ผู้แสดงนั้นมีภูมิรู้ที่สมเป็นศิลปินลิเกที่สมบูรณ์คือ การรำลิเก

การรำลิเกได้รับอิทธิพลมาจากละคร จึงทำให้กระบวนการรำลิเกมีความคล้ายคลึงกับการแสดงละคร ซึ่งกระบวนการรำลิเกในลักษณะของการแสดงละครนั้น มีการกำหนดและมีกระบวนการถ่ายทอดที่เป็นแบบแผน แต่การรำลิเกนั้นเป็นการจดจำกระบวนการรำจากการสังเกต หรือการถ่ายทอดร่วมกันในระยะเวลาสั้นๆ จึงทำให้กระบวนการรำของการแสดงลิเกมีความแตกต่างจากการแสดงละคร ลักษณะของการรำลิเกถูกถ่ายทอดผ่านการเวลาและการจดจำต่อกันมาจนกลายเป็นอัตลักษณ์ลิเกในที่สุด ซึ่งการรำลิเกที่สำคัญประกอบด้วย รำเพลงหน้าพาทย์ รำเกี่ยว รำวัดความสามารถ เป็นกระบวนการรำที่สำคัญที่ศิลปินลิเกจะต้องฝึกหัดให้เกิดความชำนาญ (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2539, น. 93)

การรำหน้าพาทย์เพลงเสมอลิเก เป็นเพลงหน้าพาทย์ชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญในการแสดงลิเกใช้ประกอบกิริยาไปมา ไกลๆ จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เป็นการรำออกตัว หรือเรียกว่า “เสมอออกตัว” ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการลำดับแรก เพื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงการเริ่มแสดงของลิเก โดยผู้ที่รำหน้าพาทย์เพลงเสมอ เป็นการรำเปิดเรื่อง ตามระบบความเชื่อของศิลปินยุคเก่าที่เชื่อกันว่าตัวละครตัวแรกที่จะออกทำการแสดงบนเวทีนั้นจำเป็นต้องมีความสามารถเพื่อเป็นการถือเอาฤกษ์เอาชัยในการแสดง นอกจากเป็นความเชื่อแล้วสิ่งที่ปรากฏชัดเจนอีกประการหนึ่งคือการปรากฏตัวของนักแสดง ให้ผู้ชมได้รับชมการรำหน้าเวทีเมื่อผู้แสดงปรากฏตัวออกมาสู่หน้าเวทีจึงต้องสร้างความประทับใจให้กับผู้รับชม ลิเกนิยมใช้เพลงเสมอเป็นเพลงเปิดตัว

ผู้แสดงซึ่งเป็นตัวละครที่เป็นกษัตริย์หรือตัวโกงดั่งนั้นผู้ที่ทำหน้าที่พากย์เพลงเสมอถือว่าต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการแสดงขั้นสูง ต้องผ่านกระบวนการคัดเลือกที่ฝึกหัดจนเกิดความชำนาญในระดับสูง จึงจะสามารถได้รับหน้าที่ที่พากย์เพลงเสมอได้

รำเกี่ยวหรือการรำเข้าพระเช้านาง เป็นทักษะการรำลึกขั้นสูงที่ผู้แสดงต้องร้องเพลงและรำใช้บทเพื่อถ่ายทอดแสดงอารมณ์ตามบทละครที่นับว่ามีความยากในการปฏิบัติขั้นตอนหนึ่ง โดยผู้แสดงทั้งสองคน ต้องแสดงกระบวนการรำให้สอดคล้องกันระหว่างตัวพระกับตัวนาง เพื่อให้ผู้รับชมเกิดความประทับใจขึ้นชอบ

การรำวัดความสามารถ การรำในกลุ่มนี้ ได้แก่ การรำเดี่ยวหรือการรำคู่ ซึ่งในการแสดงลิเกที่พบเห็นบ่อยครั้ง คือ การชี่มารำทวน การรำวัดความสามารถเป็นการแสดงทักษะเฉพาะตัวของนักแสดง ซึ่งนิยมแสดงเพื่อความสามารถของตนให้เป็นที่ประทับใจของผู้ชม การรำลิเกที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นการรำที่สำคัญของการแสดงลิเก ซึ่งเป็นลักษณะการรำที่เป็นอัตลักษณ์ของลิเกที่เกิดจากการถ่ายทอดและทักษะของผู้รำเป็นสำคัญ (อนุกุล โรจนสุขสมบูรณ์, 2559, น. 105)

ผู้ที่มีความสามารถและทักษะรวมทั้งประสบการณ์ในเรื่องของการรำลิเก คือ นายวันชัย เอนกลาง หรือฉายาทางการแสดงลิเก คือ นายเด่นชัย เอนกลาง เป็นศิลปินที่ได้ผ่านการฝึกหัดการแสดงลิเกตั้งแต่อายุ 8 ปี ซึ่งปัจจุบัน (2563) อายุ 74 ปี ได้ใช้วิชาชีพลิเกถ่ายทอดงานศิลปะการแสดงมาเป็นระยะเวลา 66 ปี ซึ่งในวงการลิเกนั้นถือว่าท่านเป็นผู้มากไปด้วยประสบการณ์ ครูเด่นชัย เอนกลาง ได้รับกระบวนการถ่ายทอดการรำลิเกจากครูหอมหวล นาคศิริ ผู้ที่มีคุณประโยชน์และคุณูปการในการสืบทอดและอนุรักษ์ลิเกไทย จนวงการลิเกยกย่องให้เป็น “ราชาลิเกลูกบท” อีกทั้งครูน้อม รักประจิดต์ ยังเป็นครูสอนละครในวังสวนกุหลาบ จึงทำให้ความรู้ทั้งสองทางดังกล่าวได้ยังประโยชน์สู่ครูเด่นชัย กอปรกับครูเด่นชัยนั้นเป็นผู้ปฏิบัติตนและปฏิบัติงานจนเป็นที่เคารพและนับถือของวงการลิเก และนับเป็นศิลปินที่มีชื่อเสียงเป็นอย่างมาก โดยในปัจจุบันดำรงตำแหน่ง นายกสมาคมลิเกแห่งประเทศไทย และเป็นผู้สร้างคุณประโยชน์ต่อวงการลิเกและยังฝึกหัดลิเกหลายๆ ท่านจนมีชื่อเสียงระดับวงการลิเกเป็นจำนวนมาก จากประสบการณ์ในการแสดงลิเกตลอด 66 ปีของครูเด่นชัย เอนกลาง ได้นำกระบวนการความรู้ต่างๆ ที่เคยได้รับการถ่ายทอดและที่ได้รังสรรค์ขึ้นใหม่นำมาถ่ายทอดให้กับศิษย์ให้มีความรู้ในสาขาวิชาชีพสืบมาจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าครูเด่นชัย เอนกลาง นั้นเป็นศิลปินผู้ที่มีทักษะและความสามารถขั้นสูงในการรำลิเก เป็นปราชญ์ทางการแสดงลิเกโดยเฉพาะเรื่องการรำลิเกที่มีประวัติการสืบทอดการรำจากครูทางศาสตร์การแสดงลิเก ด้วย

มูลเหตุดังกล่าวจึงมีแนวคิดในการอนุรักษ์ และสืบทอดในเรื่องการรำลิเกของครูเด่นชัย เอนกลาง ในแง่มุมมององค์ความรู้ในเรื่องของกลวิธีในการรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาง อนึ่ง ถึงแม้ลิเกจะเป็นมหรสพพื้นเมืองภาคกลางที่ได้รับความนิยมทั้งในสังคมชาวบ้านชนบทและในสังคมเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่งานทางด้านเอกสารตำราเชิงวิชาการกลับมีจำนวนจำกัด งานวิจัยนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการเผยแพร่องค์ความรู้ในการแสดงลิเกสู่ผู้ที่สนใจต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาการรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาง

นิยามศัพท์

การรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาง หมายถึง ลักษณะการรำที่มีรูปแบบเฉพาะของครูเด่นชัย เอนกลาง นายกสมาคมลิเกประเทศไทย ในกระบวนการรำลิเกที่มีกระบวนการสืบทอดและกระบวนการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่

ไม้เดิน หมายถึง จังหวะในการตีกลองที่ต่ออย่างสม่ำเสมอสอดคล้องกับผู้แสดงในการก้าวเท้าไปข้างหน้าตามจังหวะของเสียงกลอง

ไม้ลา หมายถึง จังหวะในการตีกลองทัดแบบลัทธิจังหวะสอดคล้องกับผู้แสดงวางท่าอยู่หลังตามเสียงกลองทัด

ไม้กลอง หมายถึง การนับจังหวะในการตีกลองทัด 1 ครั้งเท่ากับ 1 ไม้กลอง

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ในเรื่องการรำลิเกทั้งในส่วนที่มีกระบวนการสืบทอดและกระบวนการสร้างสรรค์ของครูเด่นชัย เอนกกลาง ที่เป็นบุคคลสำคัญอีกท่านต่อวงการลิเก

วิธีการวิจัย

บทความวิจัยเรื่องการรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกกลาง มีวิธีดำเนินการวิจัยโดยเก็บรวบรวมข้อมูลหนังสือและงานวิจัยมาเป็นข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการแสดงลิเกในเรื่องของประวัติความเป็นมาและองค์ประกอบของการแสดงลิเก ได้แก่ ลิเก โดย ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวถึงความหมายและที่มาของคำว่าลิเก ลิเก: การแสดงและการฝึกหัด โดย รองศาสตราจารย์ ดร.อนุกุล โจรนสุขสมบูรณ์ กล่าวถึง การรำลิเก การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลัก ครูเด่นชัย เอนกกลาง ผู้ให้ข้อมูลหลักในเรื่อง ชีวิตการเป็นลิเกและการรำลิเกและคุณวัลภา พรพระ เรื่อง ชีวิตการเป็นลิเกของครูเด่นชัย เอนกกลาง การเก็บข้อมูลโดยการลงพื้นที่ฝึกปฏิบัติกระบวนการทำรำ ในเพลง เสมอไทย เสมอพม่า เสมอมอญ เสมอลาว เสมอเขมร รำเกี่ยวในเพลงมะลิเลื้อย รำขี้ม้ารำทวน รวมทั้งสิ้นจำนวน 7 เพลง จากการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมดนำมาซึ่งผลการวิจัยเรื่องการรำลิเกทางครูเด่นชัย เอนกกลาง ดังต่อไปนี้

ผลการวิจัย

จากการศึกษาประวัติพบว่า ครูเด่นชัย เอนกกลาง เริ่มเข้าสู่วงการการแสดงลิเกตั้งแต่อายุ 8 ขวบ นายแผ้ว เอนกกลาง บิดาได้พาไปฝากตัวเป็นศิษย์กับครูหอมหวล นาคศิริ ที่วิกบางลำพู อยู่ในรุ่น หอมหวลรุ่นจิ๋ว ครูเด่นชัย เอนกกลาง ได้ฝึกหัดการขับร้องจากครูหอมหวล นาคศิริ ส่วนการรำนั้น ครูหอมหวลได้นำครูละครหลายท่านมาฝึกให้ที่วิกบางลำพู เช่น แม่เนียม หม่อมสายหยุด แม่แนบ แม่เกสร แม่ลำแพน แม่มาลีและครูศรีแพร บทบาทการแสดงที่สร้างชื่อเสียงให้ครูเด่นชัยในขณะที่ยังอยู่ในวิกบางลำพู คือบท พระพันวษา ตอนตัดสินความ เรื่องขุนช้าง ขุนแผนในงานรายการพิเศษวิกบางลำพู

ในปี พ.ศ.2513 หลังจากครูหอมหวลออกบวช ครูเด่นชัย เอนกกลาง ได้ตั้งคณะเป็นของตนเองคณะแรก ชื่อ คณะเด่นชัย ศิษย์หอมหวล โดยใช้ผู้แสดงที่เป็นญาติพี่น้องของตนเองออกรับงานการแสดงจนเป็นที่รู้จักกันในวงกว้าง

ประมาณปี พ.ศ.2513 ครูเด่นชัย เอนกกลางได้รับการติดต่อจาก นายวีระ สนมเอก หัวหน้าคณะเกียรตินิยม ให้ร่วมทำการแสดงลิเกทางช่อง ททบ. 5 ในรายการลิเกศิษย์สุชิน เทวพลิน เป็นอีกครั้งที่ทำให้ครูเด่นชัย เอนกกลาง ประสบความสำเร็จในการแสดงมีผู้ชมชื่นชอบเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องขุนท้าวทวนทองเป็นเรื่องที่ครูเด่นชัย เอนกกลาง ประพันธ์ขึ้นมาด้วยตนเอง

ประมาณปี พ.ศ. 2531 ครูเด่นชัย เอนกกลาง ได้เปลี่ยนชื่อคณะจาก เด่นชัย ศิษย์หอมหวล เป็นคณะเด่นชัย เกียรตินิยม และได้สมรสกับ นางวัลภา พรพระ ธิดาของนายวีระ สนมเอก นางวัลภา พรพระ เป็นผู้ดูแลจัดการทั่วไปเกี่ยวกับการจัดการต่างๆ ของคณะเด่นชัย เกียรตินิยม

จนปี พ.ศ.2544 ครูเด่นชัย เอนกกลาง ได้รับการติดต่อจาก A.G Entertainment เข้าบันทึกวีซีดีเรื่องแรกคือ เรื่อง น้ำตาพ่อ ลูกทรี จากนั้นครูเด่นชัยได้เสนอการแสดงลิเกเด็กกับบริษัท จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการถ่ายทอดองค์ความรู้การแสดงลิเกให้เยาวชนที่สนใจ การถ่ายทอดกระบวนการแสดงลิเกให้กับเยาวชนที่สนครูเด่นชัย เอนกกลาง ได้สอนการแสดงลิเกให้กับเยาวชนในสถานที่ต่างๆ ตามโรงเรียนหรือศูนย์การเรียนรู้ในต่างๆ จึงเกิดเป็นผลผลิตศิลปินลิเกเด็กที่โด่งดังอย่าง ศรธรรม น้ำเพชร โก๊ะตี๋อารามบอย คณะลิเกเด็กคณะแรกใช้ชื่อว่า ลิเกเด็กดาวเด่น

จากการศึกษาประวัติครูเด่นชัย เอนกลาณันยังพบว่า เป็นผู้จัดงานมหรรมลิกขึ้นทั้งหมด 24 ครั้งโดยรวบรวมบรรดาศิลปินลิกที่มีชื่อเสียงมาร่วมทำการแสดง และเปิดจำหน่ายบัตรเข้าชมนำเงินรายได้ทั้งหมดหลังจากหักค่าใช้จ่ายไปทำประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ในการจัดงาน การจัดงานส่วนใหญ่จัดขึ้น ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ชีวิตในปัจจุบันเป็นนายกสมาคมลิกประเทศไทย คอยทำหน้าที่ดูแลกลุ่มศิลปินลิก ส่งเสริมสืบสานศิลปะการแสดงลิกให้คงอยู่นอกจากนี้เป็นหัวหน้าคณะเด่นชัย กวางขาว เอนกลาณ โดยมีส่วนเอกประจำคณะ คือ นางสาว กัญญาพัชร ทรงทับทิม หรือ กวางขาว เอนกลาณ ลูกบุญธรรมของครูเด่นชัย เอนกลาณ คอยช่วยดูแลคณะลิกและรับงานการแสดงตามสถานที่ต่างๆ ทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ

จากการศึกษาเพลงเสมอออกภาษาทั้งหมด 5 เพลง ได้แก่ เสมอไทย เสมอพม่า เสมอมอญ เสมอลาว เสมอเขมร พบว่าการร่ำหน้าพาทย์เสมอเป็นการร่ำที่สื่อความหมายถึงการเดินทางในระยะไกลๆ ส่วนเสมอออกภาษา คือการร่ำเพลงเสมอตามสัญญาตัวละครโดยมีสำเนียงการบรรเลง และกระบวนการร่ำที่แตกต่างกันตามสัญญาตัวละคร

จากการศึกษากระบวนการร่ำเพลงเสมอไทยทางครูเด่นชัย เอนกลาณ พบว่า มีกระบวนการร่ำหลักทั้งหมด 10 ท่า มีลักษณะการร่ำที่สำคัญคือการร่ำให้นิ่งเคลื่อนไหวแบบช้าๆ ให้เหมาะสมกับตัวละครที่เป็นกษัตริย์ การนับจังหวะนับตามเสียงกลองทัดให้ครบ 9 ไม้มงคล แบ่งเป็นไม้เดิน 5 ไม้มงคล ไม้ลา 4 ไม้มงคล ส่วนการร่ำในช่วง ร่ำท่าตะโพน ใช้วิธีการฟังเสียงทำนองเพลง โดยใช้วิธีแบ่งสัดส่วนท่าร่ำให้พอดีกับสัดส่วนของจังหวะดนตรี

จากการศึกษากระบวนการร่ำเพลงเสมอพม่าทางครูเด่นชัย เอนกลาณ พบว่า มีกระบวนการร่ำหลักทั้งหมด 12 ท่า มีลักษณะการร่ำที่สำคัญคือ การกระทยไหล่ ในไม้เดินที่ 1-5 และการร่ำลักษณะก้มตัวในไม้ลาที่ 6-9 การกระโดดเปลี่ยนทิศจากซ้ายไปขวาและขวาไปซ้าย การจับแบบวนมือ การนับจังหวะใช้นับจังหวะทั้งหมดให้ครบ 9 ไม้มงคล แบ่งเป็นไม้เดิน 5 ไม้มงคล ไม้ลา 4 ไม้มงคล ส่วนการร่ำในช่วง ร่ำท่าตะโพน ใช้วิธีการฟังเสียงทำนองเพลง โดยใช้วิธีแบ่งสัดส่วนท่าร่ำให้พอดีกับจังหวะ

จากการศึกษากระบวนการร่ำเพลงมอญทางครูเด่นชัย เอนกลาณ พบว่า มีกระบวนการร่ำหลักทั้งหมด 6 ท่า มีลักษณะการร่ำที่สำคัญคือ การร่ำโยกตัว ในท่าจับหงายมือ การยกเอียงไหล่ การนับจังหวะใช้นับจังหวะทั้งหมดให้ครบ 14 จังหวะ แบ่งการร่ำได้เป็นท่าจับหงายมือทางซ้ายใช้ 5 จังหวะ จับหงายมือทางขวาใช้ 5 จังหวะ ท่าจับหงาย 2 มือใช้ 4 จังหวะ ส่วนการร่ำในช่วง ร่ำท่าตะโพน ใช้วิธีการฟังเสียงทำนองเพลง โดยใช้วิธีแบ่งสัดส่วนท่าร่ำให้พอดีกับจังหวะ

จากการศึกษากระบวนการร่ำเพลงเสมอลาวทางครูเด่นชัย เอนกลาณ พบว่า มีกระบวนการร่ำหลักทั้งหมด 8 ท่า มีลักษณะการร่ำที่สำคัญคือ การร่ำโยกตัว การนับจังหวะใช้นับจังหวะทั้งหมดให้ครบ 15 จังหวะ แบ่งการร่ำได้เป็น ท่าจับปรกข้างขวา 5 จังหวะ ท่าจับปรกข้างซ้าย 5 จังหวะ ท่าตั้งจับ 5 จังหวะ ส่วนการร่ำในช่วง ร่ำท่าตะโพน ใช้วิธีการฟังเสียงทำนองเพลง โดยใช้วิธีแบ่งสัดส่วนท่าร่ำให้พอดีกับจังหวะ

จากการศึกษากระบวนการร่ำเพลงเสมอเขมรทางครูเด่นชัย เอนกลาณ พบว่า เป็นการร่ำในลักษณะตามสัญญาตัวละคร เป็นกระบวนการร่ำที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ แสดงครั้งแรกในงานมหรรมลิกครั้งที่ 4 ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย แสดงในเรื่องศึกนครธม เป็นเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย มีกระบวนการร่ำหลักทั้งหมด 11 ท่า มีลักษณะการร่ำที่สำคัญคือการร่ำกระทยไหล่ในไม้เดินที่ 2-4 การขอยเท้าเคลื่อนที่ การกระโดด การประดิษฐ์กระบวนการร่ำเพลงเสมอเขมรนั้น เป็นโครงสร้างเดียวกันกับเพลงเสมอไทยคือใช้จังหวะไม้มงคล 9 ไม้มงคล แต่แตกต่างกันที่การเคลื่อนที่ไม้เดินที่ 1-4 เป็นการเดินก้าวไปข้างหน้าแต่ไม้เดินที่ 5-9 เป็นการเดินถอยหลัง การร่ำเสมอไทยนั้นจะเดินไปทางข้างหน้า 5 ไม้มงคล เดินถอยหลัง 4 ไม้มงคล ส่วนการร่ำในช่วงร่ำท่าตะโพน ใช้วิธีการฟังเสียงทำนองเพลง โดยใช้วิธีแบ่งสัดส่วนท่าร่ำให้พอดีกับจังหวะ

จากการศึกษากระบวนการร่ำเกี่ยวในเพลงมะลิเลื้อยทางครูเด่นชัย เอนกลาณ นั้น พบว่า ครูเด่นชัย เอนกลาณ ได้สืบทอดการร้องมาจากครูหอมหวล นาคศิริ การร่ำเกี่ยว ในเพลงมะลิเลื้อย มีกระบวนการร่ำหลักทั้งหมด 13 ท่า ลักษณะ

ในการรำเป็นการรำตีบทระหว่างตัวพระและตัวนาง โดยผู้แสดงฝ่ายตัวพระเป็นฝ่ายออกท่าและเคลื่อนที่จากซ้ายไปขวาและจากขวา มาซ้าย ตัวนางเป็นฝ่ายปิดป้อง และเขินอาย อีกทั้งยังพบว่า การรำที่สร้างเสน่ห์ให้ผู้ชมหรือแม่ยก ชื่นชอบในผลงานการแสดงของตัวพระคือ การรำร้องบอกรักตัวนางแต่สายตาโน้มไปหาผู้ชมเพื่อสื่อสารอารมณ์ของตนเองหรือที่เรียกว่าการอ่อนแอ

จากการศึกษากระบวนการท่าซึ่มรำทวนทางครูเด่นชัย เอนกลาง พบว่าการรำซึ่มรำทวนเป็นการรำวัดความสามารถตามทักษะของผู้แสดง ที่เกิดจากการลักจำหรือดูแบบอย่างจากครูบาอาจารย์แสดง และนำท่าดังกล่าวมาปรับให้เข้ากับตนเองจนเป็นรูปแบบการรำเฉพาะทางกระบวนการนั้น จึงไม่ได้มีการกำหนดเรียงท่าเอาไว้ตายตัว จากการฝึกปฏิบัติพบว่าครูเด่นชัย เอนกลางนั้นได้ต่อกระบวนการทำให้ผู้วิจัยจำนวน 12 ท่า ลักษณะท่ารำที่สำคัญ คือ ท่ากระโดดหมุนตัว เท้าซ้ายยืนบริเวณขอบเวที และการใช้ทวนที่มีลักษณะเด่นที่เป็นท่าควงทวนในระดับศีรษะ ควงข้างลำตัว ควงรอบลำตัว ในส่วนของท่าเชื่อมนั้นเป็นท่าพศ ท่าควบม้าควงทวน จังหวะในการปฏิบัติทำรำนั้นใช้การฟ้งทำนองของดนตรีเป็นหลัก แต่ผู้วิจัยนั้นใช้การนับ 1 2 3 และ 4 ในการปฏิบัติท่ารำ ลักษณะการใช้เวทีแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ส่วนขวาของเวที ใช้ในกระบวนการท่าซึ่มรำ ส่วนที่ 2 ส่วนกลางเวที ใช้ในการโฉบลีลาในการซึ่มรำทวน ส่วนที่ 3 ส่วนซ้ายของเวที ใช้ในกระบวนการท่าลาโรง

อภิปรายผล

ครูเด่นชัย เอนกลาง หรือ วันชัย เอนกลาง นายกสมาคมลิเกประเทศไทย ศิลปินลิเกอาวุโส ปัจจุบัน(2563) อายุ 74 ปี มีประสบการณ์ในการแสดงลิเก มีประสบการณ์ในการแสดงลิเกมาตั้งแต่อายุ 8 ปีโดยมี ครูหอมหวล นาคศิริ ถ่ายทอดกลวิธีการแสดงและการขับร้อง โดยมีครูน้อม รักประจิตต์ ถ่ายทอดการรำทางด้านกระบวนการแสดงของครูเด่นชัย เอนกลาง นั้นเป็นศิลปินลิเกที่มีกระบวนการรำที่สง่างาม มีฝีมือ ทางการแสดงลิเกขั้นสูง เป็นที่ยอมรับแก่ศิลปินลิเกโดยทั่วไป โดยเฉพาะการรำหน้าพาทย์เพลงเสมอ หรือเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ในการเดินทาง ผู้วิจัยนั้นพบว่า กระบวนการรำหน้าพาทย์เพลงเสมอ ทางครูเด่นชัยมีจำนวน 5 เพลงด้วยกัน ได้แก่ รำเสมอไทย รำเสมอพม่า รำเสมอมอญ รำเสมอลาว และรำเสมอเขมร โดยเฉพาะการรำเสมอเขมรนั้นเป็นกระบวนการรำที่ครูเด่นชัย เอนกลาง สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากประสบการณ์ในการแสดงลิเกเพื่อใช้ในการแสดงลิเกที่มีเนื้อเรื่องทางเขมร คือเรื่องศึกนครธม ส่วนกระบวนการรำ เสมอออกภาษาชุดอื่นๆ เป็นการรำตามแบบที่ได้ถ่ายทอดจากครูอาจารย์เมื่อครั้งวัยเยาว์ กระบวนการรำเกี่ยวกับ หรือรำเข้าพระเข้านาง เป็นกระบวนการรำที่ครูเด่นชัยใช้เป็นแม่แบบ ในการถ่ายทอด การแสดงลิเกคือ เพลงมะลิเลื้อย เป็นการรำและร้องเกี่ยว พาราสี ในบทรัก กระบวนการรำซึ่มรำทวนเป็นการรำวัดฝีมือของผู้แสดงในการเดินทางด้วยม้า

กระบวนการรำดังกล่าวเป็นกระบวนการรำลิเกในทางครูเด่นชัยที่มีกระบวนการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ผสมกับประสบการณ์ในการแสดงลิเก และมีกระบวนการถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์อีกหลายท่าน เช่น ศรธรรมน้ำเพชร กวางขาว เอนกลาง ที่เป็นศิลปินชั้นนำในวงการ นอกจากครูเด่นชัย เอนกลาง ยังทำการแสดงลิเกอยู่ในปัจจุบัน (2563) ท่านยังทำหน้าที่บริหารงานในตำแหน่งนายกสมาคมลิเกประเทศไทย เป็นสมาคมที่ช่วยเหลือศิลปินลิเกทั่วประเทศ อีกทั้งยัง จัดงานมหกรรมลิเกการกุศล เพื่อระดมทุนมาช่วยเหลือสังคมหรือองค์กรที่ต้องการการสนับสนุน

องค์ความรู้การแสดงลิเกทางครูเด่นชัย เอนกลาง นับว่าเป็นภูมิปัญญาชั้นครูที่ได้สั่งสมมาอย่างช้านาน ควรแก่การอนุรักษ์และเผยแพร่ทางวิชาการให้ผู้สนใจได้ศึกษาและคาดว่าอนาคต กระบวนการรำลิเก ทางครูเด่นชัยยังคงสืบทอดต่อไป คู่กับการแสดงลิเก ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่สืบทอดอย่างไม่หยุดยั้ง

ข้อเสนอแนะ

การรำลึกทางครูเด่นชัย เอนกลาภ นอกจากกระบวนการรำในเพลงเสมอออกภาษา และการรำเกี่ยวรวมถึง การรำวัดความสามารถ ยังพบว่ามีกระบวนการรำไม้รบ ที่ควรจะศึกษาและรวบรวมเป็นเอกสารทางวิชาการ

บรรณานุกรม

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2539). *ลิเก* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

อนุกูล โรจนสุขสมบูรณ์. (2559). *ลิเก: การแสดงและการฝึกหัด* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.